

Investigating the Companionship and Hadith-based Communications of Some Siستاني Elites with Imam Reza (A.S) and their Affection Towards the Imam

Alireza Heydarinasab¹

1. Associate Professor of Quran and Hadith, Siستاني and Baluchestan University, Zahedan, Iran: heydarynasab43@theo.usb.ac.ir

Article Info

Abstract

Article Type:
Research Article

Article History:

Received:
June 08, 2023

In Revised Form:
November 08, 2023

Accepted:
February 28, 2024

Published Online:
November 5, 2024

Keywords

Ahl al-Bayt (a.s.), Imam Reza (a.s.), Companions of Imam Reza (a.s.) from Sejistān, Siستاني, Friends of Siستاني Ahl al-Bayt (PBUH).

Cite this The Author (s): Heydari Nasab, A. (2024). Examining the interview, narrative connection and interest of some Siستاني elites with Imam Reza (AS): Quarterly Scientific Journal of Farhang Razavi. Year 12, Issue 3, Autumn 2024, Serial Number 47 – (125- 148)- [DOI:10.22034/farzv.2024.400075.1879](https://doi.org/10.22034/farzv.2024.400075.1879)

Introduction

According to the unanimous hadith of SAQALAIN (Muslim, No date, Vol. 7: 123 and Kolini, 1363, Vol. 1: 294) Muslims pay special attention to ETRAT (a.s.) Shia, considers Imam Reza to be ETRAT and innocent And Sunnis, although they do not think like Shia, yet to him and the narration of Her, They have relatively more attention. In the meantime, the Sistanis Who are famous for possessing some human qualities such as belief in God, chivalry, and partiality to ETRAT And they have a background in voluntary acceptance of Islam, refusal to follow the Umayyads order in insulting Imam Ali, and taking the lead in seeking avenge for Imam Hussain (Ibn Hebban, 1973, Volume 2: 255, Hemawi, 1979, Volume 3: 190 and Unknown, 1935: 100), They have had significant interest and communication with Imam Reza (a.s.). Review and analysis of reports related to that honorable Imam (a.s.) show that at least three people from Sistan or Sistani descent were among the companions of Imam Reza (a.s.). One of them is Abu Khaled Sejestani. The little information available about this companion of Imam Reza (Tusi, 1994: 370) shows that he also narrated from Imams Sadiq and Kazem (a.s.). (Sadouq, 1983: 277 and 284 and Sadouq, no date: 352) The evidence indicates that he was one of the companions of Imam Kazem (a.s.) and he turned to WAQF after his martyrdom And then, using the science of astronomy, he separated from the WAQEFIS and joined Imam Reza (a.s.). Muhammad bin Faraj Rokhaji is another companion of Imam Reza (a.s.) and of Sejestani descent. Some reports say: During the attack of Maan bin Zaideh on Rokhad, a district in Sistan, a group of people, including Muhammad's grandfather and father, were taken captive by him. (Balazori, 1957, Vol. 2: 494; Hamavi, 1995, Vol. 3: 38 and Ibn Athir, 1994, Vol. 5: 201). Faraj Rokhaji and his son, Omar became one of the courtiers and great secretaries of the Abbasids. (Hemavi, 1979, Vol. 3: 38 and Masoudi, 1988, Vol. 4: 19) And Muhammad, unlike them, although he sometimes occupied a post in the Abbasi system, but he was in touch with four imams, Kazem, Reza, Javad and Hadi (a.s.) until the end, he stayed on the course of VELAYAT and at some times played special roles in the relationship with the Imams (a.s.). (Yaqoubi, no date, Vol. 2: 485, Najashi, 1995, 371, Khoui, 1992, Vol. 18: 137, Tabari, 1992: 410 and Hosseini Qazvini, 1998, Vol. 1: 40). He, who has confirmed SEQE, is in the ASNAD of eleven narrations from the books of ARBAA (Tusi, 1994, 364, 367 and 377, Hali, 1996, 239 and Khoei, 1992, Vol. 18: 136). Muhawwal or Mukhawwal Sejestani is another Sejestani friend of Imam Reza (a.s.) who is apparently known only through the narration of the arrival of Ma'mun Abbasi's agent to Medina to bring the Imam (a.s.) to Marv. Mohawwal Sejestani, who seems to be the exclusive narrator of summoning and transferring imam (a.s.) to khorasan, had a conversation with imam

Reza(a.s.) and then pursued & reported imam's statement about his martyrdom in khorasan & burying next to Harun.(Saduq, 1984, Vol. 2: 234)The interest in Imam Reza (a.s.) in later periods has also been manifested in the behavior and speech of some Siṣṭani elites such as Ibn Abi Dawud Sejestani, Ibn Hebban Bosṭi and Sana'i Ghaznavi. Abu Bakr Abdullah bin Abi Dawud Sejestani is one of the high ranking Sunni scholars in the fields of the Qur'an and Hadith, who is best known for his book "Al-Masahef".(Zahabi, 1962, Vol. 2: 433 and Heydari Nasab and Bayat Mokhtari, 1979, 32-9). He has stated from Imam Reza(a.s.) that the Messenger of God (pbuh) said: "Faith is the knowledge of the heart, the confession of the tongue, and the action of the body." (Ibn Babowayh, 1984, Vol. 1: 204). Although some Sunni scholars have insulted him, but the word of his trustworthiness prevails among the Sunnis Most of the Shia scholars remained silent about him, and some sheikhs such as Sadouq and Tusi have narrated from him. Only some contemporary shia scholars of theology have called him ineligible and perhaps a NASEBI.(Amini, 1977, Vol.10: 146 and Heydari Nasab and Naghizadeh, 1982, 127-144).Abu Hatim Muhammad bin Hibban is known as a muhadith ,hafiz, scholar, historian, geographer and author Author works. (Zahabi, 1992, Vol. 16: 92) He, who thought and acted in the context of Sunnah religion, had a narrative relationship with Imam Reza(a.s.). He said: ... I heard from Ali bin Musa(a.s.) that he narrated from Jabir through his forefather that the Prophet(pbuh) judged with an oath along with a witness.(Ibn Hebban, no date. Vol. 1: 160). Ibn Hibban Bosṭi is known for excess in opinions and conflict in actions.(As an example: Heydari Nasb and Bayat Mokhtari, 2016: 63-89 and Heydari Nasb and Bayat Mokhtari, 2019: 32-9). Once, when it seems that he was in a period of scientific immaturity, he said critical and insolence words about Imam Reza(a.s.) and wrote: Ali bin Musa Reza narrates amazing news from his father. Abusalt and others have narrated from him. It is as if he was delusional and mistaken. Ibn Hibban then quoted eight narrations from the Imam (a.s.) which are baseless in his opinion.(Ibn Hebban, no date, Vol. 1: 106). Nevertheless, he who has lived in Khorasan and especially in Nishabur for many years is one of the Ahl al-Sunni muhaddith who seems to have emerged as a promoter of Ahl al-Bayt (a.s.) culture during his scientific maturity. Abu Hatam Bosṭi sometimes praised Imam Reza(a.s.) and considered his hadith(a.s.) to be authentic. He wrote the following about his repeated experience of visiting the Imam(a.s.) and defecating in his court: Ali bin Musa died due to the poison that Ma'mun Abbasi gave him in Tus. ... His tomb is located in Senabad, outside Noghan, famous and shrine, next to Harun's grave. I visited that tomb many times. During my stay in Tus, I never had any difficulty to visit Ali bin Musa - may the blessings of God be upon his grandfather and upon him - and ask God to remove that difficulty, except that

it was answered and that problem It was removed from me. This is something that I experienced repeatedly and my request was answered. May God to die us with the love of Mustafa and his family, may God's blessings and peace be upon the Prophet(Pbuh) and all his family.(Ibn Hebban, 1973, Vol. 8: 456) Majdod bin Adam Sanai of Ghaznavi (545 AH), is one of the famous mystics of the 6th century, among those of Sejistān who were interested in Imam Reza(as). In addition to using verses and traditions, he has mentioned the religious position of ETRAT, especially Imam Reza(a.s.), with thirty-eight verse odes, and because of this interest, some have considered him a Shia.(Qomi, no date, Vol. 2: 323). Sana'i's poem with the title "In Praise of the Eighth Imam Ali bin Musa Al-Reza(a.s.)..." begins as follows: There is a shrine for religion in Khorasan - It makes your difficulty easy in MAHSHAR.(Sanaei Ghaznavi, 2001: 451, poem number 204).

بررسی مصاحبت، ارتباط روایی و علاقه‌مندی برخی نخبگان سیستانی با امام رضا (ع)

علیرضا حیدری نسب^۱

heydarynasab43@theo.usb.ac.ir

۱. دانشیار علوم قرآن و حدیث دانشگاه سیستان و بلوچستان، زاهدان، ایران:

اطلاعات مقاله	چکیده
تاریخ دریافت:	مسلمانان با توجه به حدیث اجماعی ثقلین توجه خاصی به عترت (ع) دارند. در این
۱۴۰۲/۰۳/۱۸	میان سیستانیان که در برخورداری از برخی خصال انسانی چون خداپاوری، جوانمردی
تاریخ بازنگری:	و جانبداری از عترت (ع) شهره‌اند، علاقه و ارتباطات خوبی با امام رضا (ع) داشته‌اند.
۱۴۰۲/۰۸/۱۷	بررسی و تحلیل گزارش‌های مرتبط با آن امام (ع) نشان می‌دهند لاقلاً سه نفر سیستانی
تاریخ پذیرش:	یا سیستانی تبار - ابو خالد سجستانی، محمد بن فرج رنجی و محول (مخول) سجستانی
۱۴۰۲/۱۲/۰۹	- در زمره اصحاب امام رضا (ع) بوده‌اند. علاقه‌مندی به امام رضا (ع) در دوره‌های بعد
تاریخ انتشار:	نیز در رفتار و گفتار برخی نخبگان سیستانی چون ابن ابی داوود سجستانی، ابن حبان
۱۴۰۳/۰۸/۱۵	بستی و سنایی غزنوی جلوه کرده است. ابن ابی داوود و ابن حبان بستی که در بستر
کلیدواژه‌ها	مذهبی تسنن اندیشه و عمل کرده‌اند با امام رضا (ع) ارتباط روایی داشته‌اند. در این
سیستانیان	بین، ابن حبان اگر در جایی اظهاراتی قابل تأمل در باره آن امام (ع) داشته، در مواضع
	دیگر با ذکر تجربه مکرر از زیارت امام رضا (ع) و حاجت‌روایی خود پس از زیارت،
	جسارتش را جبران کرده است. عارف و شاعر مشهور، سنایی غزنوی نیز طی قصیده‌ای
	بلند ضمن بهره‌وری از آیات و روایات از جایگاه دینی عترت به‌ویژه امام رضا (ع) یاد
	کرده است.

استناد: حیدری نسب، علیرضا: (۱۴۰۳). بررسی مصاحبت، ارتباط روایی و علاقه‌مندی برخی نخبگان سیستانی با امام رضا (ع) فصلنامه علمی پژوهشی فرهنگ رضوی، سال ۱۲، شماره ۳، پاییز، شماره پیاپی ۴۷ - (۱۲۵-۱۴۸).

[DOI:10.22034/farzv.2024.400075.1879](https://doi.org/10.22034/farzv.2024.400075.1879)

ناشر: بنیاد بین‌المللی فرهنگی هنری امام رضا (علیه السلام)

مقدمه

عترت در منظومه اعتقادی مسلمانان جایگاه ویژه‌ای دارد. صاحب رسالت ایشان را ثقل اصغر و یکی از دو میراث‌گران سنگ خود معرفی کرد و هدایت امت را در گرو تمسک به میراث‌های بی‌مانند خود، یعنی قرآن و عترت دانست (مسلم، ج ۷: ۷۲۳ و کلینی، ۱۳۶۳، ج ۱: ۲۹۴). رخدادهای سیاسی پس از رحلت پیامبر ﷺ سبب شد تا معرفت امت به عترت و علاقه‌مندی‌شان تضعیف گردد.

در حالی که شیعه مراد از عترت مورد سفارش خاص حضرت را بر اساس بیانات و اقدامات قرآن و پیامبر ﷺ در خانواده امام علی (علیه السلام) و پس از امام حسین (علیه السلام) در فرزندان این امام (علیه السلام) تا حضرت حجت (علیه السلام) جست‌وجو کرده است و ایشان را میراث‌داران اختصاصی و معصوم حضرت محمد (صلی الله علیه و آله) و گفتار و رفتارشان را بیان دقیق شریعت دانسته به آنان نگاه و اهتمام خاص دارد؛ اهل سنت که برای پس از عصر پیامبر ﷺ منکر عصمت برای بشر هستند، حتی خانواده امام علی (علیه السلام) را تقریباً در سطح عموم اصحاب قرار داده و خلفای چهارگانه را به ترتیب خلافت در صدر اصحاب و امت می‌نشانند. ایشان که به تفاوت در جه برای نقل روایت توسط عترت تا امام صادق (علیه السلام) اعتبار نسبتاً بیشتری قائل هستند، شش امام دوم (علیه السلام) را تقریباً چون عموم محدثان دانسته، به‌ندرت از آنان نقل می‌کنند. با این وجود توجه به امام رضا (علیه السلام) و نقل از ایشان وضعیت مناسب‌تری دارد.

با آنکه سیستان از نظر طبیعی از مرکزیت تحولات جهان اسلام، حجاز، عراق و شام فاصله داشته است، شواهد نشان می‌دهد نه تنها جامعه سیستان در بطن قضایا و رخدادهای اصلی و سرنوشت‌ساز اسلام و جهان اسلام قرار داشته؛ بلکه در اتخاذ برخی مواضع اصولی پیش‌تاز بوده است. پذیرش اسلام از سر اختیار، شهادت عمران، جد ابوداؤد در رکاب امام علی (علیه السلام) در صفین، امتناع از عمل به فرمان امویان در ناسزاگویی به امیر مومنان (علیه السلام)، پیش‌تازی در قیام به جانبداری از امام حسین (علیه السلام) پس از رخداد کربلا و بنیان‌گذاری و همراهی با سلسله صفاری به‌عنوان نخستین حکومت مستقل مسلمانان در برابر خلافت عباسی، شواهد صدق مواضع اصولی و سهم ممتاز جامعه سیستان در ارتباط با اسلام و قضایای جامعه اسلامی است (ابن حبان، ۱۳۹۳ق، ج ۲: ۲۵۵، حموی، ۱۳۹۹ق، ج ۳: ۱۹۰، تاریخ سیستان، ۱۳۱۴: ۱۰۰؛ عسقلانی، ۱۴۰۴ق، ج ۴: ۱۶۹).

امام رضا (علیه السلام) به اعتقاد شیعه یکی از امامان و مصداق‌های عترت و به باور تسنن یکی از اولاد پیامبر ﷺ است که با توجه به حضورشان در خراسان مورد توجه خاص ایرانیان واقع شده است. نویسندگان که در ارتباط با موضوع این مقاله سابقه‌ای نیافته است در این نوشته دنبال پاسخ به سوال از چگونگی علاقه‌مندی و رویکردهای نخبگان سیستان به امام رضا (علیه السلام) و نقد رویکردهای

نااستوار آنان است.

شواهد نشان می‌دهد لااقل سه نفر سیستانی یا سیستانی تبار در زمره اصحاب آن حضرت و سه نفر از نخبگان سیستانی دارای ارتباط روایی و توجه خاص به آن حضرت بوده‌اند. حکایت این افراد چنین است:

الف- ابو خالد سجستانی

درباره ابو خالد اطلاعات اندکی در دست است. او گاه بی‌واسطه و گاه با یک واسطه از امام صادق (علیه السلام) روایت دارد (ابن بابویه، ۱۴۰۳ق: ۲۷۷ و ۲۸۴). سجستانی همچنین با یک واسطه از امام کاظم (علیه السلام) نیز روایت کرده است (ابن بابویه: ۳۵۲). شیخ صدوق دو روایت از طریق ابو خالد سجستانی در ابواب مشیت و اراده الهی و حدود صداقت نقل کرده است (ابن بابویه: ۳۵۲؛ همان، ۱۴۰۳ق: ۲۷۷). شیخ طوسی وی را در شمار یاران امام رضا (علیه السلام) آورده است (طوسی، ۱۴۱۵ق: ۳۷۰).

شواهد حاکی است او که از یاران امام کاظم (علیه السلام) بوده پس از شهادت آن حضرت به وقف گراییده است و سپس با استفاده از علم نجوم از واقفیان^۱ جدا شده و به امام رضا (علیه السلام) پیوسته است.

کشی درباره اش چنین نوشته است: ... حدثنا أبو خالد السجستاني، أنه لما مضى أبو الحسن (علیه السلام) وقف عليه، ثم نظر في نجومه فزعم أنه قدم مات فقطع على موته و خالف أصحابه^۲ (طوسی، ۱۴۰۴ق، ج ۲: ۸۶۹).

در مقام بررسی رفتار ابو خالد باید گفت: «نجم» و «نجوم» که مکرر در قرآن آمده است از پدیده‌های معنادار و رمزآلود هستی است. از جمله در ارتباط با حضرت ابراهیم (علیه السلام) و قومش چنین آمده است: «فَنظَرَ نَظْرَةً فِي النُّجُومِ * فَقَالَ إِنِّي سَقِيمٌ (الصافات، ۸۸-۸۹)؛ (ابراهیم نگاهی به ستارگان انداخت و فرمود: من بیمارم. درباره تفسیر این آیات آمده است که آن قوم اهل دانش نجوم بودند؛ و حضرت ابراهیم (علیه السلام) هم متناسب با فرهنگ آنان رفتار کرد و با نگاهی به ستارگان و اینکه ستاره‌ای را دید که طلوع کرده فرصت را برای همراهی مناسب ندانست (طبری، ۱۴۱۵ق، ج ۲۳: ۸۳-۸۴).

از جمله نکات قابل استفاده از گزارش کشی درباره ابو خالد، جواز دانش نجوم، امکان تحصیل

۱. به جریانی از شیعه گویند که شهادت امام کاظم (علیه السلام) و وجود امام پس از ایشان را انکار کردند (طوسی، ج ۲: ۷۵۷).
 ۲. ابو خالد سجستانی روایت نمود که او پس از شهادت امام کاظم (علیه السلام) بر آن حضرت متوقف شد. پس در دانش نجوم خود تگریست و به رحلت آن امام (علیه السلام) گمان برد و نسبت به آن قطع پیدا و با یاران واقفی‌اش مخالفت کردید.

قطع از این طریق و اعتبار این قطع است؛ چراکه حجیت قطع ذاتی و پیروی از آن واجب است (انصاری، ۱۴۱۹ق، ج ۱: ۲۹). ابوخالده عالم به دانش نجوم بوده است و امام کاظم (علیه السلام) هم با آنکه از اهتمام وی به علم نجوم خبر داشته، با تقریر خود این اهتمام را تأیید کرده است؛ ابوخالده با استفاده از دانش نجوم به شهادت امام کاظم (علیه السلام) قطع پیدا نموده و ضمن مخالفت با اصحابش به امام رضا (علیه السلام) پیوسته است. به نظر می‌رسد با همین باور به جواز و سودمندی دانش نجوم است که برخی دانشمندان بزرگ شیعه چون برقی یا عیاشی آناری در ارتباط با نجوم داشته‌اند (سید بن طاووس، ۱۳۶۳: ۱۳۱؛ مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۵۵: ۲۹۸).

ب- محمد بن فرج رنجی

محمد رنجی (م ق ۳) از اصحاب سجستانی تبار امام رضا (علیه السلام) است. مطابق قول مشهور رنج (رخد) ناحیه‌ای در اطراف قندهار، از توابع سجستان و رنجی منسوب به آن سرزمین بوده است (خلیفه بن خیاط، ۱۳۹۷ق: ۲۰۵؛ ابن حوقل، ۱۹۳۸م، ج ۲: ۴۱۸؛ قطیعی بغدادی، ۱۴۱۲ق، ج ۲: ۶۱۰؛ ذهبی، ۲۰۰۳م، ج ۲: ۳۸۷؛ حمیری، ۱۹۸۰م: ۲۶۸؛ سیوطی، ۱۴۲۵ق: ۱۴۹ و انصاری سنکی، ۱۴۲۲ق، ج ۲: ۲۰۸). پاره‌ای گزارش‌ها از اسارت جد و پدر رنجی در آن منطقه حکایت دارند. این اتفاق با حمله معن بن زائده به این ناحیه ارتباط دارد که در آن جریان گروهی از مردم از جمله جد و پدر محمد، به اسارت وی درآمدند (بلاذری، ۱۹۵۷م، ج ۲: ۴۹۴؛ حموی، ۱۹۹۵م، ج ۳: ۳۸ و ابن اثیر، ۱۴۱۵ق، ج ۵: ۲۰۱). بلاذری نوشته است: منصور عباسی معن بن زائده شیبانی را به ولایت سجستان گمارد و او به آن دیار آمد... و رنج را گشود و اسیران بسیار گرفت. از جمله ایشان فرج رنجی باشد که در آن زمان کودک بود. پدر فرج نیز در شمار اسیران بود. فرج حکایت می‌کرد که معن بدید غباری برخاسته است و آن بر اثر سم خران وحشی بود و او پنداشت سپاهی است که به جنگ وی می‌آید تا اسیران را آزاد کند. پس شمشیر در اسیران نهاد و بسیاری از آنان را بکشت و چون سبب غبار معلوم شد و خران را بدید دست از اسیران برداشت. فرج گوید: هنگامی که معن شمشیر در ما نهاد پدرم مرا دربرگرفت و می‌گفت: مرا بکشید و پسر مرا بگذارید (بلاذری، ۱۹۵۷م، ج ۲: ۴۹۴).

فرج رنجی بعد از اسارت در سیستان وارد دربار بنی عباس و جزو دبیران آنان شد. یاقوت حموی می‌گوید: فرج (پدر محمد) و فرزند او، عمر، از بزرگان و دبیران روزگار مأمون تا روزگار متوکل و در تراز وزیران و دیوان سالاران بزرگ بودند (حموی، ۱۳۹۹م، ج ۳: ۳۸ و مسعودی، ۱۴۰۹ق، ج ۴: ۱۹).

محمد بن فرج برخلاف پدر و برادرش، عمر در جبهه مقابل و در خدمت آستان اهل بیت (علیهم السلام) قرار داشته است. او در اسناد یازده روایت از کتب اربعه قرار دارد (خویی، ۱۴۱۳ق، ج ۱۸: ۱۳۶).

محمد رنجی، گرچه در برخی مقاطع از سوی عباسیان مسئولیت‌هایی حکومتی عهده‌دار شد (یعقوبی، ج ۲: ۴۸۵)؛ اما ضمن ارتباط با چهار امام، کاظم، رضا، جواد و هادی (علیهم السلام) بر مسیر ولایت تا آخر ماند و در بعضی مقاطع نقش‌هایی ویژه در ارتباط با امامان (علیهم السلام) ایفا کرد. اقدامات رنجی، چون فراهم آوردن کتاب «مسائل»^۱ (نجاشی، ۱۴۱۶ ق: ۳۷۱) و مأموریت یافتن برای خرید مادر امام هادی (علیه السلام) از ارتباط ویژه و موقعیت ممتازش نزد امامان (علیهم السلام) و جامعه شیعه آن دوران حکایت دارد (طبری، ۱۴۱۳ ق: ۴۱۰؛ حسینی قزوینی، ۱۴۱۹ ق: ۴۰).

شیخ طوسی او را در زمره اصحاب امام رضا (علیه السلام) مکرر ذکر و توثیق کرده است (طوسی، ۱۴۱۵ ق: ۳۶۴، ۳۶۷ و ۳۷۷). علامه حلی و ابن داوود نیز او را توثیق کرده‌اند (حلی، ۱۴۱۷ ق: ۲۳۹؛ ابن داوود، ۱۳۹۲ ق: ۱۸۱). برخی رجال پژوهان متأخر نیز ضمن توثیق رنجی او را از یاران امامان رضا، جواد و هادی (علیهم السلام) دانسته‌اند (تفرشی، ۱۴۱۸ ق: ۴؛ ج ۲۹۵؛ اردبیلی، ۱۴۰۳ ق: ۲؛ ۱۷۳ و خویی، ۱۴۱۳ ق: ج ۱۸: ۱۳۷).

گرچه برای رنجی روایتی از امام رضا (علیه السلام) دیده نشد؛ اما پاره‌ای گزارش‌ها از نقش برتر و حضور ویژه‌اش در کنار معصومان (علیهم السلام) حکایت دارد.

محمدبن فرج که از شیعیان مورد اعتماد امام جواد (علیه السلام) بوده است از طرف آن امام (علیه السلام) مأمور شد تا همسر آن حضرت یعنی مادر امام هادی (علیه السلام) به نام سمانه (جمانه) را بخرد (طبری، ۱۴۱۳ ق: ۴۱۰؛ حسینی قزوینی، ۱۴۱۹ ق: ۴۰).

وی یکی از چهره‌های شاخص عامل در شبکه وکالت در دوران امامان جواد و هادی (علیهم السلام) است. درباره وکالت محمد بن فرج گزارش صریحی یافت نشد؛ اما شواهد نشان می‌دهد که وی نه تنها وکیل امامان جواد و هادی (علیهم السلام) بوده است، بلکه وکیل ارشد و به عبارت دیگر وکیل الوکلائی آن دو امام بوده است. برخی محققان به این معنا اشاره کرده‌اند (حسین، ۱۳۸۵: ۱۳۷ و جباری، ۱۳۸۲، ج ۱: ۲۲۴).

یکی از این شواهد، دستور انتقال خمس به امام (علیه السلام) است. محمد بن فرج گفت: حضرت جواد (علیه السلام) نامه‌ای برایم نوشت که خمس را برایش بفرستم. حضرت افزود: من جز امسال از شما خمس را نخواهم گرفت. در همان سال، امام جواد (علیه السلام) از دنیا رفت (مجلسی، ۱۴۰۳ ق: ج ۵۰: ۶۳).

هدایت شیعیان به امامت امام هادی (علیه السلام) از جمله دیگر اقدامات محمد بن فرج رنجی است. گفتنی است امام جواد (علیه السلام) با توجه به خفقان حاکم، به صراحت جانشین خود را معرفی نکرد؛

۱. «المسائل» گاهی به کتابی اطلاق شده که از سوی برخی بزرگان شیعه جهت کشف امام حقیقی، پس از شهادت امام قبلی فراهم آمده بوده است.

لذا شناخت جانشین آن امام (علیه السلام) برای شیعیان دشوار شد. سران شیعه در منزل محمدبن فرج رخجی، وکیل برجسته امام جواد (علیه السلام) جمع شدند. محمدبن فرج با دعوت از خادم امام جواد (علیه السلام) برای حضور در آن جمع و ارائه نامه‌های امام (علیه السلام) مبنی بر امامت فرزندشان، سران شیعه را نسبت به صحت امامت حضرت هادی (علیه السلام) خبردار و مجاب کرد (کلینی، ۱۳۶۳، ج ۱: ۳۲۴).

گردهمایی بزرگان شیعه در خانه محمد بن فرج و مدیریت جلسه برای راهیابی به امام بعد از حضرت جواد (علیه السلام) نیز از موقعیت برتر رخجی در جامعه شیعه آن روز حکایت دارد (جباری، ۱۳۸۲، ج ۲: ۵۳۳).

هدیه امام هادی (علیه السلام) به محمد بن فرج هم شاهد دیگری بر موقعیت برترش نزد امامان شیعه است (مفید، ۱۴۱۴ ق، ج ۲: ۳۰۵). مکاتبات مختلف رخجی با امامان (علیه السلام) از دیگر شواهد ارتباطات نیرومندش با ایشان است (کلینی، ۱۳۶۳، ج ۱: ۱۰۵ و ۵۰۰ و ج ۲: ۵۴۷).

ج- محول (مخول) سجستانی

مُخَوَّلٌ یا مُخَوَّلٌ سجستانی (م ق ۳) دیگر یار سجستانی امام رضا (علیه السلام) است. از این صحابی امام رضا (علیه السلام) هم اطلاع زیادی در دست نیست. او ظاهراً تنها با روایت جریان ورود مأمور مأمون عباسی به مدینه برای جلب امام (علیه السلام) به مرو شناخته شده است. آن گونه که از این روایت بر می آید وی شاهد صحنه ورود مأمور حکومت عباسی به مدینه و از یاران نزدیک امام رضا (علیه السلام) بوده است. محول سجستانی که راوی انحصاری جریان جلب و انتقال امام (علیه السلام) به خراسان دیده می شود در این جریان با امام (علیه السلام) گفت و گو داشته و سپس سخن امام (علیه السلام) مبنی بر شهادت حضرت در خراسان و دفن در کنار هارون را پیگیری و گزارش کرده است.

روایت چنین است: ... حدثني محول السجستاني قال: لما ورد البريد باشخاص الرضا عليه السلام إلى خراسان كنت أنا بالمدينة فدخل المسجد ليودع رسول الله ﷺ فودعه مرارا كل ذلك يرجع إلى القبر و يعلو صوته بالبكاء و النحيب فتقدمت إليه و سلمت عليه فرد السلام و هنأته فقال: ذرني فاني أخرج من جوار جدي ﷺ و أموت في غربة و أدفن في جنب هارون قال: فخرجت متبعا لطريقه حتى مات بطوس و دفن إلى جنب هارون^۱ (ابن بابويه، ۱۴۰۴ ق، ج ۲: ۲۳۴).

۱... محول سجستانی برایم روایت نمود و گفت: آن گاه که پیک برای بردن امام رضا (علیه السلام) به خراسان وارد مدینه شد، من هم حاضر بودم. حضرت به مسجدالنبی ﷺ داخل شد تا با رسول خدا ﷺ وداع کند. چند بار خداحافظی کرد و برمی گشت و هر بار به طرف آن قبر بر می گشت و صدایش با گریه و شیون بلند می شد. جلو رفتم و بر ایشان سلام کردم. جواب سلام را داد. به او تهنیت گفتم. فرمود: مرا رها کن! من قطعاً از کنار جدم خارج شده در غربت فوت می کنم و در کنار هارون دفن می شوم. محول افزود: پس در پی راهشان خارج شدم؛ تا آنکه در طوس رحلت کرد و در کنار هارون دفن شد.

از این روایت نکته‌هایی قابل استفاده است:

۱. جلب امام رضا علیه السلام به مرو از طرف مأمون به صورت آشکار و علنی اتفاق افتاده است.
۲. امام علیه السلام از این رفتار و اجبار دستگاه خلافت برای معرفی خود و مظلومیت اهل بیت علیهم السلام بهره‌برداری حداکثری کرده است.
۳. پیشگویی امام علیه السلام از سفر طولانی و سرنوشت غمبارش به همان صورتی که امام علیه السلام گفته، اتفاق افتاده است.
۴. محول سجستانی معرفت در خوری نسبت به امام علیه السلام و آن حضرت هم عنایت متقابل به او داشته است.
۵. همین معرفت و عنایت محول سبب شده است تا او رنج و مخاطرات پیگیری سخنان امام علیه السلام را تحمل و تحقق پیش‌بینی آن حضرت را دنبال و گزارش کند.

د- عبدالله بن سلیمان سجستانی

با آنکه محدثان تسنن عموماً از شش امام دوم شیعه حدیث نقل نکرده‌اند، برخی از ایشان چون ابن ابی داوود سجستانی و ابن حبان بستی از طریق امامان کاظم و رضا علیهم السلام هم روایاتی آورده‌اند. ابوبکر عبدالله بن ابی داوود سجستانی (م ۳۱۶ ق) از دانشمندان تراز اول اهل سنت در عرصه‌های قرآن و حدیث و دارای شخصیتی اختلافی است. او از کودکی به همراه پدرش سفرهای علمی خود به مراکز مهم علمی آن دوران در خراسان و عراق را آغاز کرد (ذهبی، ۱۳۸۲ ق، ج ۲: ۴۳۳؛ حیدری‌نسب و بیات مختاری، ۱۳۹۹: ۹-۳۲). ابن ابی داوود به نگاشتن آثار و تألیفات مختلفی در ارتباط با قرآن و حدیث دست زده است که بیشتر با کتابش به نام «المصاحف» شناخته شده است. عموم رجالیان شیعه درباره‌اش سکوت و برخی مشایخ چون صدوق و طوسی از او روایت کرده‌اند. تنها برخی دانشمندان اهل کلام معاصر شیعه او را نااهل و چه‌بسا ناصبی خوانده‌اند (امینی، ۱۳۹۷ ق، ج ۱۰: ۱۶۶ و حیدری‌نسب و نقی‌زاده، ۱۴۰۲: ۱۲۷-۱۴۴). گرچه برخی رجالیان تسنن هم او را جرح کرده‌اند لیکن قول به وثاقتش نزد اهل سنت غالب است. او در پایان عمر به درخواست ولیعهد عباسیان در بغداد اقامت گزید و به مقام «شیخ الاسلامی» هم رسید. ابن ابی داوود در پاره‌ای موارد، بی‌ملاحظه، برخی اخبار بی‌پایه و حاوی جرح امام علی علیه السلام را نقل کرده و لذا متهم و حتی محکوم به اعدام شده است. او در برابر، پاره‌ای روایات در فضل امام علی علیه السلام

نقل کرده و خود را از نسبت نصب مبرا دانسته است (ذهبی، ۱۳۸۲ ق، ج ۲: ۴۳۳؛ حیدری نسب و بیات مختاری، ۱۳۹۹: ۹-۳۲). علاوه بر این، وی راوی برخی روایات مهم چون روایت «الإیمان» به نقل از اهل بیت (علیهم السلام) است. شیخ صدوق از طریق سجستانی از امام رضا (علیه السلام) چنین روایت کرده است: ... حدثنا أبو بكر بن أبي داود ببغداد ... قال: حدثنا علي بن موسى الرضا عن أبيه موسى بن جعفر عن أبيه جعفر بن محمد بن محمد بن علي عن أبيه محمد بن علي عن أبيه علي بن الحسين عن أبيه الحسين بن علي عن أبيه علي بن أبي طالب (علیه السلام) قال: قال رسول الله (صلى الله عليه وآله): الإیمان معرفة بالقلب و اقرار باللسان و عمل بالأركان^۱ (ابن بابویه، ۱۴۰۴ ق، ج ۱: ۲۰۴).

ر- محمد بن حبان بستی

ابو حاتم محمد بن حبان محدث (م ۳۵۴ ق)، حافظ، علامه، مورخ، جغرافی دان و صاحب تصانیف خواننده شده است. او برای طلب دانش از چاچ (تاشکند) تا اسکندریه سفر کرد و بالغ بر ۲۰۰۰ شیخ را ملاقات کرد. او که مطابق معمول برای کسب علم و نشر آن مدت مدیدی را در خارج از سجستان به سر برد جز خراسان در نواحی مختلف جهان اسلام حضور یافت. ابا خلیفه و ابو عبدالرحمن نسایی را درک کرد. ابن خزیمه از جمله استادان اوست. حاکم نیشابوری که از شاگردان و راویان ابن حبان است او را گنجینه دانش‌های لغت و حدیث دانسته است. به طب، نجوم و کلام هم اشراف داشت و در معرفت حدیث، سرآمد بود. محمد بن حبان آثار متعددی در ارتباط با حدیث، تاریخ، جرح و تعدیل و ... نوشت. ابن حبان بستی دو اثر مشهور در جرح و تعدیل به نام «الثقات» و «المجروحین» دارد (ذهبی، ۱۴۱۳ ق، ج ۱۶: ۹۲).

در آثار ابن حبان لا اقل یک روایت از طریق امام رضا (علیه السلام) دیده می‌شود. در این نقل، امام (علیه السلام) از طریق خاص اهل بیت (علیهم السلام) از قول جابر انصاری یاد کرده است که رسول خدا (صلى الله عليه وآله) بر اساس سوگند و شاهد داوری می‌کرد. روایت چنین است: «... سمعت علی بن موسى الرضا قال أبو الحسن الرضا منصور مثل الصفار القضاء يحدث عن أبيه عن جده جعفر بن محمد عن أبيه عن جابر أن النبي صلى الله عليه وسلم قضی باليمين مع الشاهد»^۲ (ابن حبان، ج ۱: ۱۶۰).

گفتنی است این روایت به گونه‌های مختلف از اصحابی چون ابوهریره، جابر و ابن عباس و همچنین از طریق امام صادق (علیه السلام) و دیگر امامان (علیهم السلام) در آثار و منابع حدیثی و فقهی فریقین آمده

۱. ... ابو بکر بن ابی داود در بغداد برای ما روایت کرد ... علی بن موسی از طریق اختصاصی پدری اجدادی خود نقل نمود که پیامبر (صلى الله عليه وآله) فرمود: ایمان شناخت قلبی، اعتراف زبانی و عمل بدنی است.

۲. ... از علی بن موسی (علیه السلام) شنیدم که از طریق اختصاصی پدر اجدادی خود از جابر نقل کرد که پیامبر (صلى الله عليه وآله) با سوگند همراه با شاهد داوری نمود.

است (ابن انس، ۱۴۰۶ق: ۷۲۱، شافعی، ۱۴۰۳ق، ج ۱: ۳۰۰، ابن حنبل، ج ۱: ۱۴۹، ابوداؤد، ۱۴۱۰ق، ج ۲: ۱۶۷، ترمذی، ۱۴۰۳ق، ج ۲: ۴۰۰، ابن بابویه، ۱۴۱۷ق: ۴۴۵، سید مرتضی، ۱۴۰۷ق: ۴۲۷ و طوسی، ۱۴۰۷ق، ج ۶: ۲۷۶).

بستی در آثار مختلف خود متفاوت و گاه متعارض عمل کرده و این تفاوت دیدگاه‌های او مورد نقد یا تصحیح برخی دانشمندان واقع شده است. او که سال‌ها در خراسان و از جمله در نیشابور زندگی کرده است از جمله محدثانی از اهل سنت است که علاقه خاصی به امام رضا (علیه السلام) اظهار کرده است. البته این علاقه‌های ویژه‌اش به آن معنا نیست که آن امام همام (علیه السلام) را به صورت کامل و همیشه پذیرفته باشد. او که گاه سخنانی نقدگونه و جسارت‌آمیز نسبت به آن حضرت داشته است گاه از آن حضرت ستایش و از تجربه مکرر خود در زیارت امام (علیه السلام) و گرفتن حاجت در بارگاه آن حضرت گفته است. برخی رویکردها و دیدگاه‌های ناهمگون او مورد نقد و بررسی قرار گرفته و نااستواری آن معلوم شده است (به‌عنوان نمونه ر. ک: حیدری نسب و بیات مختاری، ۱۳۹۵: ۶۳-۸۹؛ ۱۳۹۹: ۹-۳۲).

وی یک بار امام رضا (علیه السلام) را در «المجروحین» آورده و چنین نوشته است:

علی بن موسی، رضا از پدرش اخباری شگفت روایت می‌کند. اباضلت و دیگران از او روایت کرده‌اند. گویی دچار وهم و خطا بوده است. او از پدرش ... از علی (علیه السلام) روایت کرد (ابن حبان، ج ۲: ۱۰۶).

ابن حبان سپس به نقل هشت روایت بی‌اساس از نظر خود این‌گونه پرداخته است:

۱. شنبه برای ما، یک‌شنبه برای شیعیان، دوشنبه برای امویان، سه‌شنبه برای پیروانشان، چهارشنبه برای عباسیان، پنجشنبه برای شیعیان آنان و جمعه برای همه مردم است که در آن روز نباید به مسافرت رفت!

۲. ... رسول خدا (صلی الله علیه و آله) گفت: هنگامی که مرا به سفر معراج بردند از عرقم بر زمین چکید و از آن گل رویید. پس هرکه دوست دارد بوی مرا ببوید گل را ببوید.

۳. ... پیامبر (صلی الله علیه و آله) فرمود: ایمان، شناخت قلبی، اعتراف زبانی و عمل به واجبات است.

۴. ... با بنفشه روغن مالی کنید؛ در تابستان سرد و در زمستان گم است.

۵. ... هر که انار بخورد و آن را ببوید خداوند چهل شب روشن گرداند.

۶. ... حناکردن پس از استفاده از نوره سبب ایمنی از جذام و پیسی است.

۷. ... هرگاه علی عطسه می کرد پیامبر ﷺ به او می فرمود: خداوند ترا والامرتبه گرداند و آن گاه که رسول خدا ﷺ عطسه می کرد علی علیه السلام به ایشان می گفت: خدا نام ترا بالا برد!

۸. ... هرکه واجبی را انجام دهد پیش خدا دعایی مستجاب دارد.

ابن حبان بستی در پایان از پیشامد شهادت امام علیه السلام در روز شنبه، آخرین روز سال ۲۰۳ ق. بر اثر آب انار مسمومی گفته است که مأمون به حضرت خوراند (ابن حبان، ج ۲: ۱۰۶).

ابن حبان بستی یک بار هم چنین نوشته است:

ابوالحسن علی بن موسی ... از بزرگان و خردمندان خاندان پیامبر ﷺ و از بزرگواران و فرزندان بنی هاشم است. حدیث او را باید معتبر دانست؛ آن گاه که غیر از فرزندان و شیعیان او به ویژه اباصلت از وی روایت کنند. قطعاً تقصیر در اخباری که از علی بن موسی روایت شده و بطلان آن آشکار است متوجه اباصلت، فرزندان و پیروان اوست. زیرا خودش فی نفسه بزرگوارتر از آن است که دروغ گوید (ابن حبان، ۱۳۹۳ ق، ج ۸: ۴۵۶).

بستی سپس از شهادت امام علیه السلام به دست مأمون، حرم و زیارت آن حضرت این گونه یاد کرده است:

علی بن موسی بر اثر زهری که مأمون عباسی در طوس به وی خوراند از دنیا رفت. این ماجرا در روز شنبه، آخرین روز سال ۲۰۳ ق. رخ داد. آرامگاهش در سناباد، بیرون از نوقان، مشهور و زیارتگاه و در کنار قبر هارون واقع است. دفعات متعدد به زیارت آن آرامگاه رفتم. هنگام اقامت در طوس، هیچ وقت برایم دشواری پیش نیامد که پس از آن به زیارت علی بن موسی که صلوات خدا بر

۱. «علی بن موسی الرضا: بی روی عن أبيه العجائب، روی عنه أبو الصلت و غيره. كأنه كان يهيم و يخطئ، روی عن أبيه موسی بن جعفر عن أبيه جعفر بن محمد عن أبيه محمد بن علي عن أبيه علي بن الحسين عن أبيه الحسين بن علي عن أبيه علي: «أن رسول الله صلى الله عليه و آله قال: «السبت لنا و الأحد لشيعتنا و الاثنين لبني أمية و الثلاثاء لشيعتهم و الأربعاء لبني العباس و الخميس لشيعتهم و الجمعة للناس جميعاً، و ليس فيه سفر و بإسناده أن النبي صلى الله عليه وسلم قال: «لما أسرى بي إلى السماء سقط إلى الأرض من عرقى فنبت منه الورد، فمن أحب أن يشتم راحتي فليشم الورد.» و بإسناده أن النبي عليه الصلاة والسلام قال: «الإيمان معرفة بالقلب و إقرار باللسان و عمل بالأركان.» و بإسناده أن النبي عليه الصلاة والسلام قال: «ادهنوا بالبنفسج بارد في الصيف حار في الشتاء.» و بإسناده أن النبي عليه الصلاة والسلام قال: «من أكل رمانة حتى يشمها أنار الله قلبه أربعين ليلة.» و بإسناده أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: «الحناء بعد النورة أمان من الجذام و البرص.» و بإسناده قال: «كان رسول الله صلى الله عليه وسلم إذا عطس قال له علي، رفع الله ذكرك، و إذا عطس علي قال له النبي عليه الصلاة والسلام: أعلي الله كعبك.» و بإسناده أن النبي عليه الصلاة والسلام قال: «من أدى فريضة فله عند الله دعوة مستجابة.» و مات علي بن موسى الرضا بطوس يوم السبت آخر يوم من سنة ثلاث و مائتين و قد سم من ماء الرمان و أسقى قلبه المأمون»

جدش و بر او باد بروم و از خدا برطرف کردن آن دشواری را درخواست کنم جز آنکه اجابت شد و آن مشکل از من برطرف شد. این امر چیزی است که مکرر تجربه و درخواستم اجابت شد. خداوند ما را بر محبت مصطفی و خاندانش که صلوات و سلام خدا بر پیامبر (صلی الله علیه و آله) و همه خاندانش باشد بمیراند (همان).

بررسی‌ها نشان می‌دهند ناهمگونی و تعارض در دیدگاه‌های رجالی ابن حبان میان «المجروحین» و «الثقات» پرتکرار است؛ تا جایی که به این سبب برخی محققان کتابی با نام «تعارض احکام الامام ابن حبان البستی علی بعض الرواة فی کتابیه الثقات و المجروحین» نوشته‌اند. این تعارض به‌ویژه در ارتباط با امامان (علیهم السلام) و راویان شیعه سبب شده است که حتی برخی از نویسندگان تسنن نیز زبان به نقد بگشایند. غماری مغربی در این جهت چنین نوشته است: ... از کم‌حیایی ابن حبان و ابن طاهر مقدسی در عدم بزرگداشت حرمت رسول خدا (صلی الله علیه و آله) آنکه ایشان درباره علی بن موسی (علیه السلام) به نادرستی سخن گفته‌اند و هر که احترام خاندان پاک حضرت را به‌جا نیاورد خداوند آنچه در خور ایشان باشد نصیب آنان گرداند. علاوه اینکه هریک از این دو - ابن حبان و ابن طاهر مقدسی - مورد اتهام و جرح هستند. غماری از اباضیت که از نظر ابن حبان متهم جدی و اصلی است به تفصیل دفاع و وی را توثیق کرده است (غماری مغربی، ۱۴۲۸ق: ۱۳۰).

با آنکه ابن حبان بستی به تعصب‌ورزی و افراط در نقد و جرح متهم و مشهور است لیکن گفتار و رفتار وی در ارتباط با اهل بیت (علیهم السلام) و امام رضا (علیه السلام) او را عترت‌دوست نشان می‌دهد. او اخبار فضل قابل توجهی برای اهل بیت (علیهم السلام) چون خبر غدیر و همچنین پنج خبر درباره حضرت مهدی (علیه السلام) آورده است (ابن حبان، ۱۴۱۴ق، ج ۱۵: ۲۳۶). وی برخی راویان چون زهری را به سبب کوتاهی نسبت به امیر مؤمنان (علیه السلام) متهم دیده و نوشته است که از وی خبری در فضل علی (علیه السلام) نمی‌شناسد (ابن حبان، ج ۱: ۲۵۸). با آنکه برخی دیگر سبب قتل امام رضا (علیه السلام) را زیاده‌روی در خوردن انگور دانسته‌اند (طبری، ج ۷: ۱۵۰)؛ اما وی در هر دو مقام و منبع، مأمون را قاتل امام (علیه السلام) معرفی کرده است. حکایت رفتار او در «الثقات» او را در تراز یک نفر مبلغ فرهنگ عترت (علیه السلام) و از معدود دانشمندانی از اهل سنت نشان می‌دهد که امام رضا (علیه السلام) را تعظیم کرده و مروج زیارت آن حضرت بوده است.

گرچه تصریحی در ارتباط با ترتیب تألیف «المجروحین» و «الثقات» و اینکه دیدگاه نهایی ابن حبان جرح امام رضا (علیه السلام) یا توثیق وی است دیده نمی‌شود، لیکن شواهد از نگاه نهایی مثبت و توثیق‌آمیز وی نسبت به آن حضرت حکایت دارند. به نظر می‌آید ابن حبان «المجروحین» را

قبل از «الثقات» نگاشته است و نگاه جرح‌آمیز او مربوط به دوران جوانی و ناپختگی علمی اوست؛ چراکه در جوانی به سبب غلبه احساسات، تندی و افراط معمولاً بیشتر است و با تقدم سن و پختگی علمی، تندی و افراط جای خود را به نرمی، احتیاط و توازن می‌دهد. علاوه بر آن وی در «المجروحین» به گونه‌ای کلی و عبوری از شهادت امام علیه السلام سخن گفته که گویی تجربه زیارت امام علیه السلام و حاجت‌گرفتن در محضر آن حضرت را نداشته است؛ امری که در «الثقات» به گونه‌ای متفاوت دیده می‌شود. وی در «الثقات» با تفصیل و تواضع از تجربه مکررش برای دوره‌هایی سخن گفته است که در طوس حضور داشته و به زیارت آن امام همام رفته و از برکات زیارتش برخوردار شده است. ابن حبان بستنی ضمن ستایش‌هایی متفاوت، دعا کرده است که بر همین حال بمیرد. وی در این نگاشته، شأن حضرت را از روایت اخبار باطل میرا دانسته است. بافت سخنان بستنی از گذشت زمان و پیشامد تحول در دیدگاه او حکایت دارد. جز این نباید فراموش کرد که اهل سنت و از جمله ابن حبان مسئله عصمت و مصونیت از خطا را پس از پیامبر صلی الله علیه و آله از بشر منتفی می‌دانند.

دیگر آنکه گرچه ابن حبان همواره روایات امام رضا علیه السلام از طریق فرزندان و یاران حضرت را نامقبول خوانده است، اما از اسباب جرح ایشان چیزی نگفته است؛ امری که از مقام تحقیق و استواری به دور است (ر.ک: حیدری نسب و بیات مختاری، ۱۳۹۵: ۶۳-۸۹).

اخبار و روایاتی از امام رضا علیه السلام که ابن حبان آن‌ها را بی‌پایه دیده است نیز قابل بررسی و چه بسا تصحیح است. عموم این روایات منافاتی با عقل و نقل نداشته بلکه در میراث حدیثی فریقین دارای اصل و متابع و یا لااقل برخوردار از پاره‌ای شواهد هستند. حدیث ایام هفته منکر و مردود نیست. اینکه برخی ایام و اوقات، مبارک و برخی نحس باشند مورد اشاره آیات و روایات مختلف قرار دارند (الدخان، ۳؛ فصلت، ۱۶؛ القمر، ۱۹) لذا بعضی روزها به «ایام الله» نام‌گذاری شده‌اند. حدیث ایمان از جمله احادیث معتبر و پرتکرار در مصادر حدیثی فریقین است (ر.ک: حیدری نسب و بیات مختاری، ۱۳۹۹: ۹-۳۲). برای حدیث عطسه و شکر و دعا هنگام عطسه برای خود یا نسبت به یکدیگر در جوامع حدیثی فریقین باب موسعی با عنوان باب عطسه و تسمیت یا تشمیت عاطس وجود دارد. مثلاً روایت است که پیامبر صلی الله علیه و آله فرمود: ... إذا عطس أحدکم فلیقل: الحمد لله رب العالمین، و لیقل له من یرد علیه: یرحمک الله، و لیقل: یغفر الله لی و لکم (ترمذی، ۱۴۰۳: ج ۴، ۱۷۸).

۱. ... آن‌گاه که کسی از شما عطسه کرد باید سپاس خداوند که پروردگار جهانیان است گوید و هر که حاضر است باید به وی گوید: خداوند بر تو رحمت فرستد و او هم بگوید: خدا من و شما را ببخشد.

س- مجدود بن آدم سنایی غزنوی

از جمله سجستانیان علاقه‌مند به امام رضا علیه السلام سنایی غزنوی (م ۵۴۵ق) است. او که از عارفان معروف قرن ششم بوده است قصیده‌ای ۳۸ بیتی در مدح امام رضا علیه السلام دارد و به سبب این علاقه‌مندی و مدح اهل بیت علیهم السلام بعضی او را شیعه دانسته‌اند. شیخ عباس قمی سنایی غزنوی را چنین معرفی کرده است: «أبو المجد مجدود بن آدم الحکیم الغزنوی العالم العارف الشاعر الكامل» و سپس با استناد به شعری از وی که در آن از خلافت امام علی علیه السلام پس از عثمان با عبارت «زَهَقَ الباطل و جاء الحق» (باطل نابود شد و حق آمد) یاد نموده است او را شیعه دانسته که تقیه می‌کرده است (قمی، ج ۲: ۳۲۳).

گرچه سنایی غزنوی مفسر، راوی و محدث به معنای خاص نیست اما شعرش در ستایش از امام رضا علیه السلام سرشار از مفاهیم مختلف قرآنی روایی و برگرفته از آن‌هاست؛ برگرفته از آیاتی چون «اولوالامر» (آل عمران، ۵۹) و روایاتی چون آنچه از صاحب رسالت صلی الله علیه و آله و دیگر امامان علیهم السلام در ارتباط با عترت به‌طور عام و امام رضا علیه السلام، مدفن و اهمیت زیارتش به‌طور خاص وارد شده است (به‌عنوان نمونه ر.ک: ابن بابویه، ۱۴۱۷ق: ۱۱۹-۱۲۰، ۱۸۳ و ۳۰۶؛ ابن بابویه: ۲۵؛ همان، ۱۴۰۴ق، ج ۲: ۲۸۸؛ همان، من لایحضره الفقیه، ج ۲: ۵۸۳)

در پایان این جستار برخی ابیات فرازمندتر شعر سنایی با عنوان «در مدح ثامن الائمه علی بن موسی الرضا علیه السلام...» می‌آید:

از جمله شرط‌های توحید	دین را حرمی است در خراسان
از حاصل اصل‌های ایمان	دشوار تو را به محشر آسان
...	...
بی‌نام رضا همیشه بی‌نام	از معجزهای شرع احمد
بی‌شان رضا همیشه بی‌شان	از حجت‌های دین یزدان
...	...
اندر پدرت وصی احمد	از رفعت او حریم مشهد
بیتی ست مرا به حسب امکان	از هیبت او شریف بنیان
...	...

قرآن نه درو و او الوالامر ای کین تو کفر و مهتر ایمان
دعوی نه و با بزرگ برهان پیدا به تو کافر از مسلمان
...
از خاتم انبیا درو تن اندر ملک امان علی راست
از سید اوصیا درو جان دل در غم غربت تو بریان
...

(سنایی غزنوی، ۱۳۸۰: ۴۵۱)

نتیجه‌گیری

ابو خالد سجستانی به مدد دانش نجوم به امامت حضرت رضا علیه السلام قطع یافت و باورمند شد.

محمد بن فرج رنجی که از اصحاب امامان کاظم، رضا، جواد و هادی علیهم السلام بوده ارتباطات متقابل ویژه‌ای با امامان جواد و هادی علیهم السلام داشته است. او که در علم و عمل ممتاز بوده نقش ویژه‌ای در هدایت جامعه شیعه ایفا کرده است.

محول سجستانی که راوی انحصاری جریان وصول مأمور خلیفه عباسی به مدینه و جلب امام رضا علیه السلام توسط مأمون است نیز حکایت متفاوتی با آن امام علیه السلام داشته است. گفت‌وگوی او با امام علیه السلام و دنبال‌گیری حرکت و شهادت و دفن امام رضا علیه السلام حاکی از این ارتباط است. ابن ابی داوود سجستانی با ذکر روایت از طریق امام رضا علیه السلام باورش به صلاحیت آن حضرت برای روایت را نشان داده است.

ابن حبان بستی که در چارچوب فکری اهل سنت زندگی کرده و گاه سخنانی جرح‌آمیز نسبت به امام رضا علیه السلام داشته است در مواضع دیگر جبران کرده و در نهایت چون محب آن امام علیه السلام و مبلغ فرهنگ اهل بیت علیهم السلام ظاهر شده است. سنایی غزنوی با سرودن قصیده‌ای در وصف امام رضا علیه السلام و بهره‌گیری از مفاهیم قرآنی روایی ضمن اظهار علاقه‌اش به امام رضا علیه السلام پاره‌ای از آموزه‌های فرهنگ عترت را بازتاب داده است.

منابع و مأخذ

القرآن الکریم.

- ابن اثیر، عزالدین. (۱۴۱۵ق). **الکامل فی التاریخ**. الطبعة الثانية. بیروت: دارالکتب العلمیة.
- ابن انس، مالک. (۱۴۰۶ق). **الموطأ**. بیروت: دار إحياء التراث العربي.
- ابن بابویه، محمد بن علی. (۱۴۱۷ق). **الامالی**. قم: مرکز الطباعة والنشر فی مؤسسة البعثة.
- _____ (بی تا). **التوحید**. تحقیق سید هاشم حسینی طهرانی. قم: مؤسسة النشر الإسلامی.
- _____ (۱۴۰۳ق). **الخصال**. تحقیق علی اکبر غفاری. قم: مؤسسة النشر الإسلامی.
- _____ (۱۴۰۴ق). **عیون اخبار الرضا**. تحقیق حسین أعلمی. بیروت: مؤسسة الأعلمی للطبوعات.
- _____ (بی تا). **من لایحضره الفقیه**. تحقیق: علی اکبر غفاری. چاپ دوم. قم: دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.
- ابن حبان بُستی، محمد. (۱۳۹۳ق). **الثقات**. حیدر آباد الدکن الهند: مؤسسة الکتب الثقافیة.
- _____ (۱۴۱۴ق). **صحیح ابن حبان**. بیروت: مؤسسة الرسالة.
- _____ (بی تا). **المجروحین**. مکه: دار الباز للنشر والتوزیع.
- ابن حوقل، محمد. (۱۹۳۸م). **صورة الارض**. بیروت: دار صادر.
- ابن حنبل، احمد. (بی تا). **مسند احمد**. بیروت: دار صادر.
- ابن داوود حلّی، حسن بن علی. (۱۳۹۲ق). **رجال ابن داوود**. النجف الأشرف: منشورات مطبعة الحیدریة.
- ابوداود، سلیمان بن الأشعث. (۱۴۱۰ق). **سنن ابی داوود**. بیروت: دار الفکر للطباعة والنشر والتوزیع.
- اردبیلی، محمد علی. (۱۴۰۳ق). **جامع الرواة**. قم: مکتبة آية الله العظمی المرعشی النجفی.
- امینی، عبدالحسین. (۱۳۹۷ق). **الغدیر فی الکتب والسنة والأدب**. الطبعة الرابعة. بیروت: دار الکتب العربی.
- انصاری، شیخ مرتضی. (۱۴۱۹ق). **فرائد الأصول**. قم: مجمع الفکر الإسلامی. أنصاری سنیکی، زین الدین أبی یحیی زکریا. (۱۴۲۲ق). **فتح الباقی بشرح ألفیة العراقي**. المحقق: عبد اللطیف همیم، ماهر الفحل. بیروت: دار الکتب العلمیة.
- بلاذری، احمد بن یحیی. (۱۹۵۷م). **فتوح البلدان**. القاهرة: مکتبة النهضة المصریة.
- تاریخ سیستان**. (۱۳۱۴). تحقیق: ملک الشعراء بهار. چاپ دوم. تهران: پدیده خاور.
- ترمذی، محمد بن عیسی. (۱۴۰۳ق). **سنن الترمذی**. الطبعة الثانية. بیروت: دارالفکر للطباعة والنشر والتوزیع.
- تفرشی، مصطفی بن حسین. (۱۴۱۸ق). **نقد الرجال**. قم: مؤسسة آل البيت (علیهم السلام) لإحياء التراث.
- جباری، محمدرضا. (۱۳۸۲). **سازمان وکالت سازمان وکالت و نقش آن در عصر ائمه (علیهم السلام)**. قم: مؤسسه آموزش پژوهشی امام خمینی قدس سره.
- حسین، جاسم. (۱۳۸۵). **تاریخ سیاسی غیبت امام دوازدهم (علیه السلام)**. مترجم: محمد تقی آیت اللهی. تهران: امیرکبیر.
- حسینی قزوینی، سید محمد. (۱۴۱۹ق). **موسوعه الامام الجواد (علیه السلام)**. قم: المشرفه: مؤسسة ولی العصر

للإسلامية.

حلی، حسن بن یوسف. (۱۴۱۷ق). *خلاصة الاقوال*. مؤسسة نشر الفقاهة. بی جا: دار الذخائر.
حموی، یاقوت بن عبدالله. (۱۳۹۹ق). *معجم البلدان*. بیروت: دار إحياء التراث العربي.
حمیری، أبو عبدالله محمد بن عبدالله. (۱۹۸۰م). *الروض المعطار فی خبر الأقطار*. محقق: إحسان عباس. مؤسسة ناصر للثقافة. الطبعة الثانية. بیروت: طبع علی مطابع دار السراج.
حیدری نسب، علیرضا؛ بیات مختاری، مهدی. (۱۳۹۵). «چگونگی و چرایی رویکردهای ناهمگون ابن حبان بستنی به امام رضا (علیه السلام)». *تحقیقات علوم قرآن و حدیث دانشگاه الزهراء (علیها السلام)*. شماره ۲۹. صص: ۶۳-۸۹.

_____ . (۱۳۹۹). «بررسی سندی متنی روایت «الایمان معرفة بالقلب...» و نالستواری دیدگاه ابن حبان بستنی». *فرهنگ رضوی*. دوره ۸. شماره ۳۰. صص: ۹-۳۲.
حیدری نسب، علیرضا؛ نقی زاده، حسن. (۱۴۰۲). «چگونگی تعامل ابن ابی داوود با اخبار مناقب امام علی (علیه السلام)». *مطالعات شبه قاره*. شماره ۴۴. صص: ۱۲۷-۱۴۴.

خزاز قمی، علی بن محمد. (۱۴۰۱ق). *کفایة الأثر فی النص علی الأئمة الإثناعشر*. قم: انتشارات بیدار.
خلیفه بن خیاط عصفری، أبو عمر. (۱۳۹۷ق). *تاریخ خلیفة بن خیاط*. تحقیق: د. اکرم ضیاء العمری. چاپ دوم. بیروت: دار القلم، مؤسسة الرسالة.
خوبی، ابوالقاسم. (۱۴۱۳ق). *معجم رجال الحدیث*. چاپ پنجم. بی جا.
ذهبی، محمد بن احمد. (۱۳۸۲ق). *میزان الاعتدال فی نقد الرجال*. بیروت: دار المعرفة للطباعة والنشر.

سنایی غزنوی، محدود بن آدم. (۱۳۸۰). *دیوان شعر حکیم سنایی*. به تصحیح محمد تقی مدرس رضوی. چاپ پنجم. تهران: سنایی.
سید بن طاووس، علی. (۱۳۶۳). *فرج المهموم*. قم: منشورات الرضی.
سید مرتضی، موسوی. (۱۴۰۷ق). *مسائل الناصریات*. طهران: رابطه الثقافة والعلاقات الإسلامية مديرية الترجمة والنشر.
سیوطی، جلال الدین. (۱۴۲۵ق). *تاریخ الخلفاء*. محقق: حمدی الدمرداش. مکه: مكتبة نزار مصطفى الباز.

شافعی، محمد بن ادريس. (۱۴۰۳ق). *الأمم*. الطبعة الثانية. بیروت: دار الفكر للطباعة والنشر والتوزيع.
طبری، محمد بن جریر. (بی تا). *تاریخ الأمم والملوک*. بیروت: مؤسسة الأعلمي للمطبوعات.
_____ . (۱۴۱۵ق). *جامع البیان عن تأویل آی القرآن*. بیروت: دار الفكر للطباعة والنشر والتوزيع.

_____ . (۱۴۱۳ق). *دلایل الإمامة*. بی جا. مرکز الطباعة والنشر فی مؤسسة البعثة.
طوسی، محمد بن حسن. (۱۴۱۵ق). *الأبواب*. تحقیق محمد جواد قیومی. قم: مؤسسة النشر الاسلامی التابعة لجماعة المدرسين.

_____ . (۱۴۰۴ق). *اختیار معرفة الرجال (رجال کشی)*. تحقیق سید مهدی رجائی. قم: مؤسسة آل البيت (علیهم السلام) لإحياء التراث.
_____ . (۱۳۶۵). *تهذیب الأحكام*. تحقیق سیدحسن خراسان. چاپ سوم. طهران: دارالکتب الاسلامیة.

- _____ (۱۴۰۷ق). **الخلاف**. قم: مؤسسة النشر الإسلامي التابعة لجماعة المدرسين.
- عسقلانی، احمد بن حجر. (۱۴۰۴ق). **تهذیب التهذیب**. بیروت: دارالفکر للطباعة والنشر والتوزیع.
- غماری مغربی، احمد بن محمد. (۱۴۲۸ق). **فتح الملك العلی بصحة حديث باب مدينة العلم علی**. قم: دلیل ما.
- قمی، شیخ عباس. (بی تا). **الکنی واللقاب**. طهران: مكتبة الصدر.
- قندوزی حنفی، سلیمان بن ابراهیم. (۱۴۱۶ق). **ینایع المودة**. تهران: دار الأسوة للطباعة والنشر.
- کلینی، محمد بن یعقوب. (۱۳۶۳). **الكافی**. تحقیق علی اکبر غفاری. چاپ پنجم. طهران: دار الکتب الإسلامية.
- مجلسی، محمدباقر. (۱۴۰۳ق). **بحار الأنوار**. چاپ دوم. بیروت: مؤسسة الوفاء.
- مسعودی، أبو الحسن علی بن الحسین. (۱۴۰۹ق). **مروج الذهب ومعادن الجوهر**. تحقیق اسعد داغر. چاپ دوم. قم: دار الهجره.
- نجاشی، احمد بن علی. (۱۴۱۶ق). **فهرست اسماء مصنفی الشیعة**. الطبعة الخامسة. قم: مؤسسة النشر الاسلامی التابعة لجماعة المدرسين.
- نیشابوری، مسلم بن حجاج. (بی تا). **الجامع الصحیح**. بیروت: دار الفکر.

References

Holy Quran.

Abu Dawood, Sulaiman bin Al-Ashaath, 1989. Sunan Abi Dawood, Beirut, Dar al-Fakr for printing and distribution. [in Arabic]

Ardabili, Muhammad Ali, 1983, Jami Al-Rowat, Qom, Maktabato Ayatollah Alozam Al-Marashi Al-Najafi. [in Arabic]

Ansari Saniki, Zain al-Din Abi Yahya Zakaria, 2001, Fath al-Baghy in Al-Iraqi's description, al-Muhaqq: Abd al-Latif Hamim, Maher al-Fahl, Beirut, Dar al-Kutub al-Alamiya, first edition. [in Arabic]

Amini, Abdul Hussein, 1977. al-Ghadir Fi al-Ketab va al-Sonah va al-Adab va al-Tarikh, Beirut. Dar al-Kitab al-Arabi. [in Arabic]

Asqlani, Ahmad bin Hajar, 1984. Tahzeeb al-Tahzeeb, Beirut, first edition, Dar al-Fikr for publishing and publishing. [in Arabic]

Belazari, Ahmad bin Yahya, 1957. Fotuh al-Boldan, Al-Cairo, Maktabat Al-Nahdah Al-Masriya. [in Arabic]

Gomari, Ahmad ibn Muhammad, 2007. Fath al-Malek ol-Ali Be-seha Hadith Bab Madina al-elm Ali, First, Qom, Dalil e ma. [in Arabic]

Helli, Hasan bin Yusuf, 1996. kholasat alaghaval, Al-Fiqahah Publishing House, First Edition, No Place, Dar Al-Zakhaer. [in Arabic]

Hemawi, Yaqut bin Abdullah, 1979. Mojama al-Boldan, Beirut, Dar ihya al-torath al-arabi. [in Arabic]

Hemyari, Abu Abdullah Muhammad bin Abdullah, 1980. Al-Rawd al-Metar fi Khabar al-aqtar, researcher: Ihsan Abbas, Moassesa Naser Lulthoqafa, Beirut, second edition, printed by Al-Saraj Printers. [in Arabic]

Heydari Nasab, Alireza and Bayat Mokhtari, Mahdi, 2016. Al-Zahra University's Quran and Hadith Research Journal, Number 29, How and Why Ibn Hebban Boṣṭi's Heterogeneous Approaches to Imam Reza(a.s.). [in Persian]

2019, ———. Farhang Razavi magazine, number 8, an article examining the textual document of the narration of «The faith of knowing the heart...» and the instability of Ibn Hibban Boṣṭi's point of view. [in Persian]

———, And Naqizadeh, Hassan, 2023. Subcontinental Studies Journal, No. 44, an article on how Ibn Abi Dawood interacted with the news of Imam Ali(a.s.). [in Persian]

Hossein, Jasim, 2006. Political History of the Absence of the 12th Imam(a.s.), translator: Ayatollahi, Mohammad Taqi, Tehran, Amir Kabir. [in Persian]

Hosseini Qazvini, Seyyed Muhammad, 1998. Al-Imam al-Jawad(a.s.), Qom al-Mushrafah, Wali al-Asr(a.s.), Foundation for Islamic Studies. [in Arabic]

Ibn anas, Malek, 1986. Almovatta, Beirut, Dar Ehiya al-Torath al-Arabi. [in Arabic]

Ibn Athir, Izz al-Din, 1994. al-Kamal fi al-Tarikh, Beirut, Dar al-Kitab al-Elamiya, second edition. [in Arabic]

Ibn Hibban Boṣṭi, Muhammad, 1973. al-Theqat, Hyderabad Al-Dakn Al-Hind, Al-Ketab al-Thoqafiyya Foundation, first edition. [in Arabic]

1993, ———. Sahih Ibn Hibban, Beirut, Al-Risalah Foundation. [in Arabic]

———, no date. al -Majrouhin, Mecca, Dar al -Baz Lennshar, and al -Tawzi. [in Arabic]

Ibn Hoqal, Muhammad, 1938. Image of the Earth, Beirut, Dar Sadir. [in Arabic]

Ibn Hanbal, Ahmad, Mosnad Ahmad, no date. Beirut, Dar Sadir. [in Arabic]

Ibn Dawood Helli, Hassan bin Ali, 1972. Rejal Ibn Dawood, Al-Najaf Al-Ashraf, Al-Haydariyya Publishing House. [in Arabic]

Jabbari, Mohammad Reza, 2003. Representative Organization and Its Role in the Age of Imams(a.s.), Qom, Imam Khomeini Research Institute.

Khoi, Abolqasem, 1993. Mujam Rijal al-Hadith, Fifth, [place, publisher unknown]. [in Arabic]

Khazaz Qomi, Ali bin Muhammad, 1981. Kefayat al-Athar fi al-nnass Ala al-aImaa al-Ithna Ashar, Qom, Bidar Publications. [in Arabic]

Khalifa bin Khayat Asafari, Abu Umar, 1977. History of Khalifa bin Khayat, second edition, research: d. Akram Zia al-Omari, Beirut, Dar al-Qalam, al- Risala Foundation. [in Arabic]

Koleyni, Mohammamad ibn Yaqub, al-Usul men al-Kafi, 1984. Fifth, Tehran, Dar al-Kotob al-Eslamiyh. [in Arabic]

Majlisi, Mohammad Baqir, 1983. Behar al-Anvar, Second, Beirut, al-Vafa. [in Arabic]

Masoudi, Abu al-Hassan Ali ibn al-Hussein, 1988. Moruj al-Dahaab and Maaden Al-Jawhar, researched by Asad Dagher, Qom, Dar al-Hijrah, second edition. [in Arabic]

Najashi, Ahmad Bin Ali, 1996. Fehrest Asmaa Mosnafi al-Shia (Rijal al-najashi), Qom, al-Nashr al-Eslami, Fifth. [in Arabic]

Neishabouri, Muslim bin Hajjaj, no date. Al Jame al-Sahih, Beirut, Dar al-Fakr. [in Arabic]

Qomi, Abbas, no date. Alkona val alqab, Tehran, Maktaba al-sadr. [in Arabic]

- Qundouzi, Suleiman ibn Ibrahim, 1996. Yanabi al-Muwadda Lezavy al-Ghorba, First, Tehran, Dar al-Osvah. [in Arabic]
- Sadouq, Mohammad bin Ali, 1984. Oyoun Akhbar al-Ridha(a.s.), Beirut, al-Alami Publications. [in Arabic]
- , Man la yahduruhi al-Faqih, no date. Qom, al-Nashr al-eslami al-Tabea le-Jamaat al-Modarresin. [in Arabic]
- 1996 ,—————. Al-Mali, Qom, Al-Tabah and Publishing Center in Al-Beatha Publishing House, first edition. [in Arabic]
- , no date. Al-Tawheed, research of Seyyed Hashem Hosseini Tehrani, Qom, Al-Nashar al-Islami Publishing House. [in Arabic]
- 1983 ,—————. Al-Khesal, research by Ali Akbar Ghafari, Qom, Al-Nashar al-Islami Publishing House. [in Arabic]
- Sana'i Ghaznavi, Majdood bin Adam, 2001. Hakim Nasa'i Poetry Diwan, edited by Mohammad Taghi Modares Razavi, Tehran, Sana'i, fifth edition. [in Arabic]
- Seyyed Ibn Tavis, Ali, 1984. Faraj al-Mahmum, Qom, Al-Radi's manuscripts. [in Arabic]
- Seyyed Morteza, Mousavi, 1986. Masael al-Naseriat, Tehran, Islamic Culture and Relations Association, Translation and Publishing Directorate. [in Arabic]
- Siyuti, Jalal al-Din, 2004. History of the Caliphs, researcher: Hamdi al-Mardash, Makkah, Nizar Mustafa Al-Baz Library, first edition. [in Arabic]
- Shafi'i, Muhammad bin Idris, 1983. Al-Umm, Beirut, Dar al-Fekr for printing and distribution, second edition. [in Arabic]
- Sheikh Ansari, Morteza, Faraed al-Usul, 1998. Qom, Majma al-Fekr al-Islami, first edition. [in Arabic]
- Tabari, Muhammad ibn Jarir, 1984. Tarikh al-Omam va al-Molok, Beirut, al-Alami Publications, Forth. [in Arabic]
- 1995 ,—————. Jami al-Bayan fi Tawil ai al-Quran, Beirut, Dar Al-Fekr. [in Arabic]
- Tabari, Muhammad bin Jarir, 1992. Dalai al-Imamah, Place-no, Center for Printing and Publishing in Al-Baath Foundation, first edition. [in Arabic]
- Tousi, Muhammad bin Hassan, 1994. al-Abwab, researched by Muhammad Javad Qayyumi, Qom, Al-Nashar al-Islami Foundation of the Jamaat al-Madrasin, first edition. [in Arabic]
- 1984 ,—————. Ekhtyar Marefat al-Rejal, Qom, Al al-Bait(a.s.) L-ehya al-Turath. [in Arabic]
- 1986 ,—————. Tahzib al-Ahkam, research by Seyyed Hasan Kharsan, Tehran, Dar ol-Kitab al-Islamiya, third edition. [in Arabic]
- 1986 ,—————. Al-Khalaf, Qom, Al-Nashr al-Islami Al-Taabe le-Jama'ah al-Modrresin. [in Arabic]
- Tirmidhi, Muhammad Ibn Isa, 1983. Sunan al-Tirmidhi, Beirut, Dar al-Fikr Lal-Tabaah va Al-Nashar va Al-Tawzi, second edition. [in Arabic]
- Tafreshi, Mustafa bin Hossein, 1997. Naqd Al-Rijal, Qom, Moassesat Al-Al-Bayt (a.s.) for Revival of Tradition, first edition. [in Arabic]
- Unknown, 1935. Tarikh of Siestan, research: Malik Al-Shoara Bahar, Tehran, Padideh Khavar, sec-

ond edition. [in persion]

Yaqubi, no date, Tarikh Aliyakoubi, Beirut: Dar Sader. [in Arabic]

Zahabi, Shams al-Din Mohammad, no date. Mizan Al-Etedaal, Beirut, Dar al-Marefa. [in Arabic]